

У деяких регіонах селяни-одноосібники задля отримання більших кредитів приєднувалися до створених колективних господарств у вигляді артільей та комун. До складу таких сільгоспоб'єднань входило 82,4% щойно організованих сільськогосподарських артільей, 85,8% кредитних товариств та 69,2% комун [7, 78]. Тактика селян була проста: селяни-одноосібники об'єднували свої земельні ділянки в колективні господарства. Майно та реманент вони не усуспільнювали. Брали державний кредит на добрива, насіння і т.ін., але використовували їх на власних ділянках одноосібно. До речі, державі було вигідно надавати кредити цим господарствам тому, що вони просили небагато – реманентом і тягловою силою більшість середняків-одноосібників були забезпечені. Вони не вимагали кредитів на трактори, будматеріали та інші витрати, як бідняцькі колективні господарства. Через півроку-рік таке колективне господарство розпадалося, кредит державі повертався з нового врожаю, а весь залишок розподілявся між пайщиками господарства. На перший погляд, все добре: по-перше, держава отримала кредит у вигляді врожаю, по-друге, селяни мають добрий врожай, мають чим сплачувати державі податки. Однак тут є ще й інше: по-перше, державна податкова служба отримала меншу кількість податку тому, що колективні господарства у цьому напрямі державної політики мали певні пільги, на відміну від одноосібників. По-друге, держава так і не отримала сильного, цілеспрямованого сільськогосподарського колективу одноосібників.

Із 1924 р. для заможних верств селян держава також надавала кредит для придбання складної техніки. У 1926 – 1927 господарчому році 16,6% від загальної суми цього виду кредитування було надано колективним господарствам, 8,2% – бідняцьким господарствам, сільська буржуазія, або як їх ще називали, куркулі, отримали 16,5% машинного кредиту і 58,7% машинного кредиту отримали середняцькі та заможні селянські господарства. Пізніше партійне спрямування на колективізацію почало обмежувати заможні верстви селянства в наданні машинного кредитування. Незважаючи на це загальна частка кредитування на придбання сільськогосподарської техніки заможними індивідуальними власниками у 1927 – 1928 господарському році становила 43,3%, а кредитування колгоспів та бідняцьких господарств становило відповідно 44,4% та 12,3% [8, 38].

Більшість селян використовували кредити досить ефективно. У 1926 – 1927 роках 40% сільськогосподарських машин, що поповнили парк селянських господарств України (як індивідуальних, так і колективних), були придбані за рахунок отриманих кредитів. На кошти, отримані в порядку кредитування, за вказані роки селяни придбали 7708 тракторів [9, 16].

Держава не була зацікавлена в зростанні економічної могутності індивідуальних селянських господарств. У кінці 20-х років, особливо в 1928 – 1929 рр., заможні селяни побоювалися купувати складний реманент, щоб їх не зарахували до стану куркулів, проти яких правляча партія оголосила справжню війну. У цілому постачання складною сільськогосподарською технікою як індивідуальних, так і колективних господарств не знищило в Україні дефіциту тяглової сили.

Таким чином, кредитування, з одного боку, сприяло економічному піднесенню значної кількості господарств, зокрема індивідуальних. При цьому найбільшого ефекту від нього досягли середняцькі та заможні верстви селянства. З іншого боку, із кредитуванням пов'язане створення фіктивних колгоспів, товариств взаємодопомоги і т.ін., заборгованість господарств державним банківським установам та органам кредитної кооперації. Такі негативні явища в сільськогосподарському кредитуванні ніякою мірою не зменшують його позитивного значення для сільського господарства.

1. Бухарин Н.И. Избранные произведения – М., Политиздат, 1988.
2. Бюллетень Наркомзема УССР. – 1924. – № 47–48.
3. Клименко М.Е. Доклад на Всеукраинском съезде по сельхозкредиту // Бюллетень Наркомзема УССР. – № 3–4. – 1925.
4. Труды первого Всеукраинского съезда работников по коллективизации сельского хозяйства. – 1923. – Харьков, 1923.
5. Радянський селянин. – 1928. – № 11–12.
6. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 2623. – Оп. – 1. – Спр. 4285.
7. Гайстер А. Достижения и трудности колхозного строительства. – М., Изд. Ком. Академии, 1929.
8. Материалы о состоянии сельского хозяйства на селе. – Харьков, 1929.
9. Материалы о состоянии сельского хозяйства на селе. – Харьков, 1929.

С. А. Міняйло

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ У ПЕРІОД РОЗГОРТАННЯ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

Зміни в соціально-економічній структурі суспільства стосуються не лише промисловості, а й аграрного сектора. Останній для УСРР кінця 20-х рр. ХХ ст. залишався домінуючим у структурі народного господарства. Перехід до державно-адміністративного управління сільським господарством в УСРР – „колективізація” – став одним із найжорстокіших кроків радянського уряду щодо індивідуального селянського господарства. Наслідком стали, зокрема, голодомор та нищення працелюбної категорії хліборобської верстви.

Одним із засобів тиску стала податкова політика радянської влади на селі у період становлення радгоспно-колгоспної системи. Вона являла собою комплекс заходів, спрямованих на залучення більшої частини селянства до колективного господарства шляхом обмеження або надання пільг під час стягнення податкових виплат.

Порушена у статті проблема є актуальною і в сучасних умовах ринкової трансформації економіки України. Вивчення історичного досвіду аграрних перетворень дозволить, на наш погляд, уникнути негативних наслідків сучасних нововведень або пом'якшити їхній деструктивний вплив. Запропонована тема знайшла вже певне висвітлення в історичній літературі. Питанню податкової політики в період становлення радгоспно-колгоспної системи

присвячено праці М. Я. Залеського [1], Г. Л. Мар'яхіна [2], М. І. Піскотіна [3], Т. Ю. Козацької [4], О. П. Кириленка [5]. Велике значення для дослідження цієї проблеми мають збірники опублікованих документів [6].

Однак поки що означене питання залишається маловивченим й дискусійною. Метою пропонованої статті є дослідження податкової політики, яку проводив радянський уряд в українському селі у період розгортання суцільної колективізації. Об'єкт дослідження – селянство УСРР в період формування радгоспно-колгоспної системи. Предмет – податкова політика радянської влади.

У кінці 20-х рр. ХХ ст. радянське керівництво, дотримуючись на словах непівських методів управління економікою, розпочало поступовий, але неухильний перехід до державно-адміністративних форм керування народним господарством. На пленумі ЦК ВКП(б) у листопаді 1928 р. було намічено низку змін, які стосувалися перегляду принципів оподаткування села. Передбачалося в новому господарському році встановити незмінні податкові норми, а при обрахуванні ставки податку брати до уваги як загальну суму прибутків господарств, так і кількість їдців, удосконалити процедуру надходження податкових платежів селян з урахуванням регіональних особливостей [1, 84].

Відповідно до задекларованих партією гасел про зближення із середняком, пленум ухвалив рішення про пом'якшення податкового тиску для цього типу господарств. Порушено також питання щодо припустимості розширеного використання індивідуального стягнення податків. Водночас заможні індивідуальні господарства, згідно з концепцією “нищення куркульства як класу”, ставали об'єктом не лише пильної уваги податківців, а й відвертого податкового тиску. Вони сплачували до 70 % із прибутку, що перевищувало 6000 крб. на рік. При нарахуванні податкової ставки із цієї категорії господарств не враховувалася кількість їдців у них.

Зменшення податкових ставок для селянина-середняка на початку розгортання колективізації мало не лише економічне, але й політичне значення. Так радянський уряд демонстрував надуману зацікавленість в економічному піднесенні середньозаможних селянських господарств, вважаючи, що колективізація ще більше цьому сприятиме.

Насправді, як відомо, під категорію “куркулів” часто потрапляли середняки, навіть і незаможники. Так, у 1929/1930 господарському році сільськогосподарський податок стягувався відповідно до постанови ЦВК та РНК СРСР від 8 лютого 1929 р. „Про єдиний сільськогосподарський податок та полегшення оподаткування середняцьких господарств” і “Положення про єдиний сільськогосподарський податок на 1929/1930 р.” [1, 85]. Ці документи передбачали, по-перше, зменшення податкової ставки та зміни в порядку відрахувань податку, по-друге, застосування додаткових пільг та вдосконалення механізму стягнень з окремих джерел оподаткування [7, 283].

Новою постановою ЦВК та РНК СРСР від 23 лютого 1930 р. „Про введення в дію положення про єдиний сільськогосподарський податок” влада обґрунтувала необхідність перегляду Закону про

єдиний сільськогосподарський податок. Тепер, згідно з вимогами часу, податкова політика радянської влади в українському селі мала сприяти розвиткові радгоспно-колгоспної системи [8, 13]. Новим законом передбачався перехід від прогресивного до пропорційного оподаткування колгоспів. Прибуток, що підлягав оподаткуванню, визначався за нормами прибутковості. Для відрахування податку з колективних господарств були встановлені пропорційні ставки, які для колгоспів були зменшені. Ставки при оподаткуванні за нормами прибутку становили: для сільськогосподарських комун – 4 %, для інших колгоспів – 5 %. При оподаткуванні на основі звітності вони зменшувалися відповідно до 2 % і 3 % [2, 144].

Прагнучи не допустити розширеного використання індивідуального оподаткування, радянський уряд встановив ознаки, за наявності яких господарства могли вважатися „куркульськими” та оподатковувалися в індивідуальному порядку. Водночас місцевим органам влади надавалося право змінювати встановлені законом ознаки таких господарств, посиляючись на особливості місцевих умов [3, 47].

Зважаючи на численні порушення місцевими органами влади закону про оподаткування в індивідуальному порядку окремих середняцьких господарств, ЦВК та РНК СРСР постановою від 23 липня 1930 р. уточнили ознаки „куркульських” господарств та позбавили місцеві органи влади права змінювати ці ознаки [6, 143]. Невдовзі ці зміни були скасовані у зв'язку з „недостатньою” кількістю „куркульських” господарств. Таким чином, із кінця грудня 1930 р. республіканські та місцеві органи влади отримали право змінювати ознаки „куркульських” господарств [1, 92].

1929/1930 господарський рік був останнім, коли оподаткування колгоспів ґрунтувалося на тих же засадах, що й одноосібних середняцьких господарств із наданням лише спеціальних пільг. Із подальшим утвердженням державно-адміністративних форм управління економікою, зміцненням радгоспно-колгоспної системи виникла необхідність чіткішого розмежування колгоспних податків, і тих, що сплачували одноосібні селянські господарства. Це стало можливим завдяки проведенню податкової реформи 1930 – 1932 рр. в цілому у Радянському Союзі та УСРР окрема.

Наприкінці 1920-х рр. іншим стає і зміст такого виду стягнень, як самооподаткування. Із 1927 р. воно стає обов'язковим для всіх прошарків села, за умови якщо рішення щодо його запровадження ухвалюється більшістю голосів сільської ради. Селяни були зобов'язані сплатити належну суму у встановлені строки [5, 87].

Відрахування від надходжень за цим видом податку передбачалося направити на здійснення шкільного та лікарняного будівництва, організацію лікувальних, фельдшерських, агрономічних пунктів, агрокультурних заходів, на обладнання та утримання сільських соціально-культурних закладів, обслуговування цих закладів, протипожежну безпеку, санітарію та сільський благоустрій, будівництво шляхів, засоби поштового та телеграфного зв'язку [9, 241].

7 серпня 1929 р. ВУЦВК та РНК ухвалили „Положення про самооподаткування населення на задоволення його громадських потреб”. У ньому зазначалося, що загальна сума самооподаткування не повинна перевищувати 30 % від обсягу сільськогосподарського податку, визначеного окрфінвідділами для господарств. Однак документ не усував класового принципу при його нарахуванні та стягненні. Весь податковий тягар припадав на господарства заможних селян. Від самооподаткування фіноргани СРСР планували отримати 700 млн. крб. протягом п'ятирічки, тому було запропоновано здійснити самооподаткування „ударним характером” [4, 156].

Важливе значення під час проведення колективізації в українському селі відводилося податковим пільгам, які надавала держава різним категоріям господарств.

Так, у районах, де оподаткування здійснювалося з посіву, при нарахуванні податкової ставки не брався до уваги приріст посівних площ у 1929/1930 та у 1930/1931 рр. (ця пільга поширювалася як на колективні, так і на одноосібні господарства, за винятком заможних господарств). У районах, де стягнення відбувалися з рільництва, було зменшено норми прибутковості, звільнялись від оподаткування шойно зорані залежані чи цілинні землі. Для стимулювання врожайності було встановлено такі пільги: скидка з податку за проведення простих агрозаходів, звільнення від податку дослідницьких ділянок колективних та одноосібних господарств (у розмірі S десятини), зменшення на 15 % норм прибутку з десятини посіву для господарств, які використовують багатопільну сівозміну, встановлено особливі пільги для засушливих районів, збережено пільгове оподаткування технічних культур – хлопку, льону, коноплі, цукрового буряку; за нормами прибутку з метою заохочення розвитку молочного господарства, знижено норми прибутковості корів у районах промислового масловиробництва [1, 86].

У середньому за прибутковості 50 крб., ставка податку на одну особу в колективному господарстві, з урахуванням знижки 25 %, становила 1 крб. 65 коп., ця ж ставка зберігалася за прибутковості 70 і 90 крб. [1, 87].

Значний вплив на утвердження колгоспного руху зробила постанова ЦК ВКП(б) „Про пільги для колгоспів” від 2 квітня 1930 р. ЦК було запропоновано звільнити від податків на два роки все устатковане та індивідуальне тваринництво, а також встановити 50-відсоткову знижку прийнятої норми прибутковості для устаткованих городів та колгоспів, для яких домінуючим було городництво. Крім цього, передбачалося звільнення колгоспів від сплати податку за конфісковане майно заможних селян – „куркулів”, що передавалось у володіння колгоспів [10, 98].

Чинна у 1929 – 1930 рр. система пільг для колгоспів мала окремі прогалини, а тому могла бути лише тимчасовою. Головна вада, на наш погляд, полягала в тому, що сума податків та розміри пільг у тому чи іншому колгоспі залежали не лише від середнього прибутку колгоспу, але й від рівня прибутку одного ідця одноосібних господарств. За однакової прибутковості двох колгоспів, що локалізувалися в різних районах, розмір пільги міг бути в одного з них

настільки вищим, наскільки нижчим був середній прибуток в одноосібних господарствах.

Внаслідок устаткування сільського господарства значно змінилася кількість колгоспів. Якщо на 1928 р. кількість колгоспів у Радянському Союзі становила 33258 (1,7% господарств), то у 1930 році – 85862 (23,6 %) [11, 166]. Ця статистика дає можливість простежити кількісне зростання колгоспів на початковому етапі становлення радгоспно-колгоспної системи, на що мала вплив і податкова політика радянської влади.

У 1930 р. було завершено процес переходу сільськогосподарського податку з державного на місцевий бюджет. Постановою ЦВК та РНК СРСР від 30 вересня 1930 р. всі надходження сільськогосподарського податку передавалися місцевим бюджетам (сільським, районним) [7, 92]. Безпосередньо сільським бюджетам передавалося не менше 50 % надходжень від сільськогосподарського податку на території діючої сільської ради. Місцевими бюджетами передбачалося утримання сільських рад, місцевих установ народної освіти й охорони здоров'я, видатків на розвиток сфери зв'язку, сільського господарства, які перебували в розпорядженні сільських чи районних рад. Із переходом сільськогосподарського податку з державного на місцеві бюджети, обсяг доходів сільського бюджету зріс із 7,8% до 18,1% [5, 85]. Надання місцевим радам ширших повноважень (формування та утримання бюджетів), створило додаткові умови для подальшої колективізації сільського господарства.

Таким чином, податкова політика радянської влади в українському селі в умовах становлення радгоспно-колгоспної системи мала на меті, використовуючи решту пільг та обмежень у податковій сфері, залучити велику кількість селян-середняків до процесу колективізації та зміцнення колгоспного будівництва. Проте відсутність чіткої системи оподаткування та надмірні стягнення з окремих категорій селянства дозволяє стверджувати, що вона носила репресивний характер щодо індивідуальних господарств. Реформа 1930 – 1932 рр. у сфері оподаткування була неминучою. Початок колективізації та відсутність чіткої податкової політики у 20-х рр. XX ст. створили умови для реформування податкової системи на селі.

1. Залесский М. Я. *Налоговая политика советского государства в деревне*. – М., 1940.
2. Марьяхин Г. Л. *Налоговая система СССР*. – М., 1954.
3. Пискотин М. И. *Налоги с сельского населения в СССР*. – М., 1957.
4. Козацька Т. Ю. *Система оподаткування та самообкладання селян в УСРР 1928 – 1930 рр.* // *Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали п'ятих наукових читань, присвячених пам'яті професора Д. П. Пойди*. – Дніпропетровськ, 2004.
5. Кириленко О. П. *Місцеві бюджети України: історія, теорія, практика*. – К., 2000.
6. Мальцман Б.С. *Все налоги. Законы, инструкции, циркуляры и постановления по всем общегосударственным и местным налогам, сборам и пошлинам в алфавитном порядке*. – М., 1930.
7. Дьяченко В.П. *История финансов СССР*. – М., 1978.
8. *Положення про єдиний сільськогосподарський податок*. – Харків, 1930.
9. Толкушин А.В. *История налогов в России*. – М., 2001.
10. Генкина Э.Б. *СССР в период борьбы за коллективизацию сельского хозяйства 1930 – 1934*.

– М., 1952.

11. *История крестьянства СССР. История советского крестьянства СССР. В 5 тт. – Т.2.: Советское крестьянство в период социалистической реконструкции народного хозяйства. Конец 1927 – 1937. – М., 1986.*

О.Г. Перехрест

ЗАСТОСУВАННЯ НАЦИСТСЬКИМИ ОКУПАНТАМИ ТАКТИКИ “ВИПАЛЕНОЇ ЗЕМЛІ” В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В ПЕРІОД ВІДСТУПУ З УКРАЇНИ

Війна та нацистські окупанти завдали величезних збитків сільському господарству України і були результатом багатьох руйнівних явищ та наслідків війни: численних і широкомасштабних бойових дій, що двічі вогняною лавою прокотилися по території республіки, евакуації на Схід ресурсів сільського господарства в 1941 – 1942 рр., різноманітних “мобілізацій”, поставок та вилучень для задоволення потреб фронту та військових частин з обох воюючих сторін, цілеспрямованого знищення майна, техніки, худоби та продовольства радянською стороною під час вимушеного відступу Червоної армії на початку війни, злочинної грабіжницької аграрної політики окупантів, дій партизанів та формувань ОУН – УПА на окупованій ворогом території та ін. Та особливо великих, незлічених матеріальних збитків і людських втрат завдала українському селу застосована нацистськими окупантами “тактика випаленої землі” під час їх вигнання з території України.

Питання про застосування гітлерівцями тактики “випаленої землі” в українському селі в 1943 – 1944 рр. певною мірою висвітлено в наукових працях [1], де в масштабах України та окремих регіонів і областей відображено форми і методи пограбування та знищення сільськогосподарського потенціалу республіки у контексті здійснення цієї тактики, її трагічні наслідки. Проте у вітчизняній історіографії до сьогодні відсутні спеціальні узагальнювальні дослідження та публікації, в яких би це питання вивчалось комплексно і всебічно, а також містилися узагальнені дані про втрати, яких українське село зазнало саме внаслідок застосування нацистами названої тактики. Враховуючи вище викладене, метою публікації є комплексний аналіз мотивації дій нацистських загарбників щодо застосування тактики “випаленої землі” в період відступу з території України, форм і методів її здійснення та наслідків. Об’єкт вивчення – сільське господарство України у 1943 – 1944 рр., предмет – нацистська тактика “випаленої землі”.

Переможний наступ радянських військ після Курської битви не лише започаткував звільнення території України від німецьких загарбників, але й остаточно перекреслив їхні плани економічної експлуатації українського потенціалу. Втрачаючи окуповані території, гітлерівці намагалися максимально вивезти з них цінності й запаси, а те, що не встигали або не могли, – знищували. Залишаючи за собою пустелю, ворог сподівався затримати наступ

Червоної армії й на десятиліття паралізувати економіку України.

Ці заходи, що здійснювалися за прямою вказівкою Гітлера спільними зусиллями органів СС, вермахту та німецькою окупаційною владою, гітлерівці називали тактикою “випаленої землі”. З особливою жорстокістю вона застосовувалася стосовно до українського села, до чого виконавців зобов’язували офіційні документи. Так, у секретній директиві рейхсмаршала Герінга від 7 вересня 1943 р. про знищення сільськогосподарської виробничої бази при відступі вермахту наказувалося, що „у районах на схід від лінії, визначеної верховним військовим командуванням залежно від воєнної обстановки по ділянках, уся продукція сільського господарства, засоби виробництва і техніка мають бути вивезені з господарств... Виробнича база сільського господарства, особливо документація і споруди... мають бути знищені... Населення, яке працює у сільському господарстві... має бути евакуйоване” [2, 3–4; 3, 205–206].

Одночасно верховне командування вермахту видало свій наказ „Про методи проведення руйнувань при відступі військових частин”, яким поставило перед військовиками завдання: „У випадку відступу слід повністю знищити на залишеній території всі споруди та запаси, які будь-якою мірою можуть бути корисними для ворога: житлові приміщення (будинки й бліндажі), машини, млини, криниці, скирти сіна та соломи. Усі без винятку будинки спалювати; печі у них підірвати за допомогою ручних гранат, криниці приводити в непридатність, знищуючи піднімальне пристосування, а також кидаючи в них нечистоти (падаль, гній, кізяки, бензин); скирти з соломою та сіном, а також різноманітні запаси спалювати; сільськогосподарські машини й стовпи стаціонарних провідних ліній підірвати; пароми та човни топити. Руйнування мостів і мінування доріг покладається на саперів. Обов’язком кожного є забезпечити, щоб залишена ворогові територія впродовж тривалого часу не могла використовуватися ним ні для яких цілей у військовому та сільськогосподарському відношенні” [4, 326].

Вказівки щодо здійснення тактики “випаленої землі” в сільській місцевості при відступі з окупованих територій містилися й у наказі рейхсфюрера СС Гімmlера від 7 вересня 1943 р. вищому керівництву військ СС і поліції в Україні. У ньому наголошувалося, що „необхідно домогтися того, щоб при відході з районів України не залишилося жодної людини, жодної голови худоби, жодного центнера зерна..., щоб не зберігся ні один будинок, ... щоб не залишилося ні одного колодязя, який би не був отруєний. Противник має знайти справді тотально спалену і зруйновану країну” [3, 207–208].

У розпорядженні рейхскомісара України Е. Коха від 6 вересня 1943 р., направленому генеральним комісаром округів Києва і Дніпропетровська, а також ребітскомісарам усіх округів, розташованих на схід від р. Дніпро, наказувалося здійснювати поетапну евакуацію. При цьому категорично вимагалось, щоб у першій зоні евакуації, до якої були зараховані населені пункти Гадяч, Опішня, Карлівка, Петриківка, Новомосковськ, Павлоград, Покровське, Орхів, Пологи, Бердянськ та райони, що до них прилягали, „усі будинки в селах були знищені. Усі запаси, які не